

TÜRKİSTAN TARİHİNDE MÜSLÜMAN MOĞOL HÜKÜMDAR: TARMAŞİRİN HAN VE DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Muslim Moğol Government In The History Turkistan: Period Of Tarmasirin Khan

Reference: Çınar, O. (2020). "Türkistan Tarihinde Müslüman Moğol Hükümdar: Tarmaşirin Han Ve Döneminin Değerlendirilmesi", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 6(32): 902-906.

Dr. Orhan ÇINAR

İstanbul/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0052-4555

ÖZET

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünün ardından fethettiği topraklarının üzerinde ardılları olarak bir takım siyasi yapılanmalar ortaya çıktı. Bunlar arasında Deşt-i Kıpçak'ta Altın Orda, İran'da İlhanlılar, Çin ve Moğolistan'ın bir kısmında Kubilay Hanlığı ve Orta Asya ile Maverünnehir coğrafyasında Çağatay Hanlığı bulunmaktaydı. Bu siyasi yapılanmaların hepsi de Cengiz Han'ın oğulları ve torunları tarafından oluşturuldu. Çağatay Hanlığı Cengiz Han'ın ikinci oğlu tarafından kurulan bir hanlıktı ve XIII. Yüzyılın ikinci yarısına kadar bağımsız hareket edemeyen Karakurum'dan emir alan hatta ülke topraklarının idaresi bile Karakurum'dan atanan valiler tarafından yönetilen bir siyasi oluşumdu. Zamanla İslam kültürünü benimseyen hanlık Tarmaşirin Han'dan itibaren Moğol yasalarının yerine Şer'i kuralları benimsemişti. Böylece Tarmaşirin Han, hanlık içinde yeni bir düzen kurarak hem kendi sonunu hazırlamış hem de hanlığın parçalanmasının yolunu açmıştı.

Anahtar Kelimeler: Çağatay, Moğol, Orta Çağ, Türkistan.

ABSTRACT

After the death of Genghis Khan, the founder of the Great Mongolian Empire, after his death in 1227, a number of political structures emerged as his successors. These included Altınorda in Deşt-i Kıpçak, İlhanlılar in Iran, Kubilay Khanate in China and Mongolia, and Chagatay Khanate in Central Asia and Maverünnehir. All of these political structures were created by the sons and grandchildren of Genghis Khan. Çağatay Khanate was a khanate founded by the second son of Genghis Khan and XIII. Until the second half of the century, it was a political formation that was commanded by the governors, who took orders from Karakurum, which was unable to act independently, even the administration of the country's lands was appointed from Karakurum. The Khanate, which adopted the Islamic culture over time, adopted the rules of Şer instead of the Mongol laws since Tarmasir Khan. Thus, Tarmasirin created a new order within the Khan khanate and prepared both his own end and opened the way to the fragmentation of the Khanate.

Keywords: Caghatai, Mongolian, Middle Asia, Turkestan.

1. GİRİŞ

Çin sınırı ile Hazar Denizi arasında kalan Türkistan'ın batı ucu Ceyhun Irmağı iken zamanla Maverünnehir toprakları da Türkistan sınırları içinde kabul edilmiştir (Barthold, 1990: 67). İfade Sovyetler döneminde 1924 yılından itibaren Türk ilini bölmek maksadıyla neşriyatlardan kaldırılarak yerine daha kısıtlı bir alanı belirten Orta Asya tabiri kullanılmıştır.

Türkistan coğrafyası elbetteki Türklerin anayurdudur. Ancak bu coğrafyada Türklerle birlikte yaşam birliği yapmış bir çok kavimde bulunuyordu. Bu kavimlerden biri de Moğollardır. Tarihçiler arasında Moğolların ilk anavatanlarının Amur bölgesi, Sayan Altay havzası ve günümüz Moğolistan'ın kuzeybatısındaki Habsugul Gölü çevresi olduğu görüşleri oldukça yaygındır (İsakov, 2017: 20). M.Ö. 209'da Hun hükümdarı Mete Han tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra ikiye ayrılıp Wu-huan ve Hsien-pi dağlarına çekilmişlerdi. İsimleri ilk kez Tang Sülalesi döneminde Çin yıllıklarında Amur'un yukarı kısımlarında yaşayan toplulukları belirtmek için *Mong-va* veya *Mong-vu* şeklinde geçmektedir. Bu boylar zamanla X. ve XI. Yüzyıllarda Onon ve Kerülen ırmakları civarına inerek bugünkü Moğolistan'ı ele geçirmiştir.

Hiç şüphesiz tarihte ilk defa Moğol siyasi birliğini sağlayarak Büyük Moğol İmparatorluğu'nu kuran asıl adı Temuçin olan Cengiz Han'dır. 1026 yılında Kerülen ırmağı kenarında toplanan kurultayda han ilan edildikten sonra Türkistan'ın kaderi de değişmiştir. Önce Moğol kabilelerini itaat altına alarak Çin seferlerini başlatmış ardından Doğu Türkistan'ı istila ederek Uygurları ve Karahitayları kendine bağlamıştır. Doğu Türkistan siyasetini tamamladıktan sonra Batı Türkistan

topraklarını hedef almıştır. Aral Gölü civarında bulunan Harezemşahlar devleti ile yaptığı ticaret antlaşmasının Otrar valisi İnalçık tarafından bozulması üzerine bu topraklara sefer kararı almıştır. Tarihe Otrar Faciası (1218-1220) diye geçen meşhur kuşatmanın ardından Harezemşahların elinden Otrar şehri alınmış ardından Buhara ve Semerkant 'ta istila edilmiştir. Böylece tüm Türkistan topraklarını ele geçiren Cengiz Han mirasını da oğulları ve torunları arasında pay ederek 1227 yılında yaşamını yitirmiştir. Ölümünün ardından toprakları üzerinde Deşt-i Kıpçak'ta Altın Orda, İran'da İlhanlılar, Çin'de Kubilay Hanlığı ve Türkistan'da Çağatay Hanlığı devri başlamıştır.

Çağatay Hanlığı Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay tarafından tesis edilen bir hanlıktı. Bu hanlık kuruluşundan 1260'lı yıllara kadar bağımsız davranamayıp Büyük Moğol hanlarının itaatinde hüküm sürmüştü. Hanlık zamanla İslam kültürünün etkisine girerek Türk-İslam çizgisinde varlık göstermeye başlamıştır. İslamı kabul eden ilk hükümdarları 1266 yılı içinde hanlık yapmış olan Mübarek Şah'tır. Çağatay hanları içinde ilk Müslüman Çağatay Han'ı olan Mübarek Şah'ın kendiliğinden tahta çıkması Moğol hükümdarı Kubilay'ı rahatsız etmiş ve şehzade Barak'a yarlıg vererek yerine tahta oturtmuştur. Çağatay hanları içinde ilk bağımsızlık teşebbüsünde bulunan ise Algu Han (1261-1266) olmuştur. Döneminde Moğol hanı Arık Buka ile Polat Muharebelerinde bu şansını denemiş ancak başarılı olamamıştır. 1309-1319 yılları arasında hüküm süren Duva Han için Çağataylılarda ilk bağımsız davranan hükümdar diyebiliriz. Vergileri hanlığı için toplaması ve hanlık adına genişleme siyaseti izlemesi bu görüşümüze kanıt oluşturmaktadır. Nitekim yine hanlık adına Hindistan seferlerini başlatan da Duva Han olmuştur. Çağataylıların Hindistan'da bu dönemde mücadele ettiği unsur XI. Asrın ilk yarısında ortaya çıkan Kalaçlar'dı. Kalaçlar üzerine yapılan seferlerde şehzadeler ve komutanlar görev almış ve altı sefer yapılmıştır.

Çağataylıların kaderinde dönüm noktası teşkil eden dönem Kebek Han (1319-1326) zamanıdır. Onun döneminde ilk Çağataylı parası *Kebeki* adıyla bastırılmış ve ıslahat çağı başlamıştır. Kebek Han'a kadar Çağatay hanları sadece göçebelerin yöneticisi olarak kalmış şehirleri ve köyleri yönetme girişiminde bulunamamışlardı. Semerkant ve Buhara'da *tümen*, Kaşgar'da *orçin* adı verilen idari yapılanmalar oluşturularak merkezi yönetim tesis edilmiş ve bu bölgelerde Moğolların Türkleşmesi hız kazanmıştır. Kurulan bu Kebek Han düzeni yerine geçen Tarmaşirin döneminde aynı hızla devam etmeyerek yasa düzeninin yerini İslam hukuku almıştır. Böylece ileride dönüşü olmayan parçalanma sürecinin de kapıları aralanmış oluyordu.

2. ALAADDİN TARMAŞİRİN HAN (1326-1335)

Çağatay Hanlığı tahtına 1326 yılında çıkan Tarmaşirin Han, Duva Han (1309-1319)'ın çocuklarından biriydi ve Çağataylılar tarihinde üçüncü Müslüman hükümdardı (İbn Battuda, 2005:279). İslamiyeti benimsemesiyle beraber Alaaddin adını almıştı. Çağatay Hanlığı içinde halkın büyük oranının Türk ve Müslimanlardan oluşması İslamiyet ve Türkçe'nin önemli bir yerde durması anlamına geliyordu. Hanlığın kurucusu Çağatay Han'ın Moğol yasalarına sıkı sıkıya bağlı kalması Müslümanlarla arasının açılmasına neden olmuştu. Ancak Organa Hatun (1251-1261)'un naibelik yıllarında İslam dinine önem verildiği ve Müslümanların korunup kollanmaya başladığı hakikattir.

Alaaddin Tarmaşirin Han, kendisinden öncekilerden farklı uygulamalar başlatarak hanlık içinde hem İslami kuralların uygulanması hem de Türkçeyi resmi dil ilan etmesi gözle görülür unsurlardandı. İbn Battuda'nın aktarımıyla sabah ve yatsı namazlarını mutlaka mescidde kılan ibadetlerinde Türkçe dua eden bir hükümdardı (İbn Battuda, 2005:280-281). Yine Battuda bir sabah namazı vakti hükümdarla karşılaşmasını şu şekilde ifade etmektedir: "Sırtına Kudüs kumaşından yeşil bir cübbe, başına ise yine aynı kumaştan yeşil bir külah giymiş olan Sultan bana hitaben Türkçe, "hoş musun, yahşi misin, kutlu eyü müsün?" yani nasılsın iyi misin gelişin bize şeref verdi deyip yaya olarak otağına gitti. Halk dilek ve şikayetlerini kendisine arz etmek üzere yolda önüne çıkardı." (Battuda: 280)

Tarmaşirin Han'dan itibaren İslamiyet'in resmi din haline geldiği araştırmalar esnasında karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Bununla beraber Müslüman kesimin yoğunluk kazandığı ve tasavvufçu

tarikatinin de beşığı olan Buhara'yı başkent ilan ederek öteden beri hanlık makamının merkezi olan Doğu Türkistan coğrafyası yerine Maverâünnehir bölgesi tercih edilmişti. Böylece İslamiyeti seçen göçebe yaşam tarzını destekleyerek diğer taraftan da ticaret faaliyetlerini İslam devletleri ile artırmayı hedefleyen düzen tesis etmişti. Ancak Tarmaşirin Han'ın göremediği yerleşik hayata muhalif Cengiz yasalarına sıkı sıkıya bağlı ve İslami kurullarla ülkenin yönetilmesine karşı olan muhaliflerdi. Bu durum İli Havzası ve Almalık bölgelerinde ikiliklerin çıkmasına ve sonu vahim olacak olayların yaşanmasına kapı aralamıştı.

2.1. Hindistan'a Yapılan Son Çağataylı Seferi

Çağatay Hanlığı için başlangıcından beri Afganistan ve Hindistan coğrafyaları hem sınır güvenliği hem de genişleme siyaseti bakımından önemliydi. Duva Han'dan itibaren Hindistan'da yaşayan Tuğluklular Çağataylılar için hep bir sorundu. Bu bakımdan ilk Hindistan seferleri yine Duva Han döneminde başlamış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ardından gelen hanlar döneminde de seferler tekrarlanmış netice alınamamıştı. Alaaddin Tarmaşirin Han, Tuğluklularda meydana gelen Muhammed Şah reformları karışıklığını fırsat bilerek yeniden Hint seferleri politikasını devreye soktu. O sırada Hindistan'da isyan halinde bulunan Tatta asileriyle birleşerek 1328 yılında Multan ve Lahor toprakları üzerinden Delhi önlerine kadar ilerleme fırsatı buldu (Rawlinson, 1958: s. 158). Ancak seferin neticesi ve Tarmaşirin Han'ın Hindistan'daki süreci konusunda kaynaklar tutarsız bilgiler vermektedir. Mahajan'ın tespitlerine göre, Gazne'ye yakın bir yerde Emir Çoban isimli bir komutana yenilmesi nedeniyle Hindistan'a sığınmıştır. Yani Hindistan'a gelişi sefer maksatlı olmayıp bir nevi iltica maksatlıydı. Hatta Tuğluk sultanı Muhammed Şah'ın kendisine para yardımı yaparak Maverâünnehir'e güvenli bir şekilde dönmesini sağlamıştı (Mahajan, 1881:113). Haig'in ifadelerine göre de Delhi önlerinde Tuğluk sultanından aldığı rüşvet karşılığı ülkesine geri dönmüştü (Haig, 1958:143).

Görebildiğimiz kadarıyla Tarmaşirin Han'ın Hindistan coğrafyasında bir şekilde bulunduğu hakikattir. Çünkü yerine vekaleten oğlu Celaleddin Sencer'i bıraktığı ve oğlunun da kendi adına Semerkant'ta para bastırıldığı söz konusudur (Markof, 1892:558).

2.2. Tahtın İndirilişi

Tarmaşirin Han'ın Moğol yasaları yerine İslami kuralları benimsemesi ve göçebe geleneği terk ederek Buhara'ya yerleşmesi muhaliflerin sayısını bir hayli artırmıştı. Hatta Çağatay Han'dan beri Almalık'ta toplanan kurultay geleneğini de bırakmıştı. Bu durum Karayev'in görüşüyle Moğol boyları arasında bölünmelere yol açmış ve Moğol Ak-Süreklerinin devletten kopmasına neden olmuştu (Karayev, 1995: 222). Ardından bir takım muhalif gruplar da Almalık bölgesinde amcazede Buzan Oğul'a itaat ederek isyan hareketini başlatmışlardı. Tarmaşirin Han isyan hareketlerinin şiddetlenmesi üzerine güvenliğini sağlamak için Gazne'ye hareket ettiği sırada hanedan üyelerinden biri olan şehzade Yankı tarafından yakalanarak Buzan Oğul'a teslim edildi ve Almalık'ta toplanan kurultayda hükümdarlıktan azledildi. İbn Battuda'nın aktarımıyla ise Nesef şehrinde boğdurularak Boynu Kesik Şeyh Semseddin'in türbedarlığını yaptığı mezarlığa defnedildi (Battuda:283). Ayrıca genel bir tespite göre de, Buzan Oğul tahta çıkınca Tarmaşirin Han ailesiyle birlikte Hindistan'a iltica etmişti.

3. TARMAŞİRİN HAN'IN UYGULAMALARININ SONUCU VE ARDINDAN MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Alaaddin Tarmaşirin Han'ın Moğol yasalarından uzaklaşması ve göçebeleri küstürmesi dönüşü olmayan bir yolun başlangıcı olmuştu. Yerine geçen Cenkşi Han (1336-1337) tam tersi uygulamalar getirerek Hristiyanlığı ön plana çıkarmış ve İslamiyete karşı şiddetli bir tavır takınmıştı. Hristiyan ve Budist mabedlerin inşasını canlandırırken Müslüman ibadethanelerini görmezden gelmişti (Battuda, s. 284). Hatta yedi yaşındaki oğlunun adını değiştirerek Jean ismini vermişti. Diğer tarafta ise Moğol boylarının parçalanması devam etmekteydi. Nitekim 1338-1340 yılları arasında hüküm süren Yisün Timur'un ölümünün ardından hanlık parçalanarak ikiye bölünmüştü. Böylece

Maveraünnehir Çağataylıları ve Doğu Türkistan Çağataylıları olmak üzere iki yeni siyasi oluşum ortaya çıktı.

Maveraünnehir Çağataylıları her daim bölgenin aristokrat güçlü Türk ailelerin kontrolünde kalarak hanlar, Karaurnas ve Barlas kabilelerinin etkisinde kukla birer hükümdar pozisyonunda tahta çıktılar. Bu bölgede ilk tahta çıkan Kazan Halil Han (1340-1347) oldu. Döneminde Karaurnas kabilesi etkin rol oynarken kontrol çoğunlukla Emir Kazagan'ın elindeydi. Ardından Barlas kabilesi güç kazanmaya başlamış ve kontrol Emir Timur'un eline geçmişti.

Doğu Çağatay Hanlığı içinde de durum pek farklı değildi. İlk hükümdar Tuğluk Timur (1347-1363)'dan itibaren Duğlat kabilesinin nüfuzu etkindi. Bu bölgede Mansur Han (1504-154) zamanında yeni bir siyasi oluşum olan Saidiyye Hanlığı ortaya çıkararak Doğu Çağataylıların hakimiyet alanı daralmış ve Saidiyye Hanlığı'na bağlı hale gelmişlerdi. Doğu sahası zamanla Buhara'dan gelen tasavvufçu hocaların etkin kontrolüne girmiş ve Hocalar Devri başlamıştı. Hocalar Devri süreci XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Çin istilasına kadar devam etmiştir.

4. SONUÇ

Binlerce yıl Türk vatani olan Türkistan'ın kaderinde çeşitli unsurların etkin rol aldığı bir gerçektir. Bu unsurlardan biri de hiç şüphesiz Moğollar oldu. Cengiz Han'ın Orta Asya'yı istilası yeni çağın kapısını aralamıştır. Bu çağ Türk unsurların halk, Moğol unsurların yönetici konumuna dönüşmesi çağıydı. Nitekim Çağataylılar devri böyle olmuştu. Hakimiyet sahaları olan Maveräünnehir ve Doğu Türkistan'da çoğunluk yerleşik hayata geçmiş olan Türk-Müslüman unsurlardı. Bu unsurları yöneten de göçebelikte ısrar eden Moğollar olmuştu. Bu ısrar Tarmaşirin Han'ın yerleşik yaşamı özendirilmesi ve hanlığı İslami kurallarla yönetmeye başlanması ve Türkçeyi ön plana çıkarmaya başlamasıyla çatırdamalara neden olmuştu. Böylece Tarmaşirin Han azledilmiş ve Çağatay Hanlığı'nda ikiye bölünmüştü. Elbetteki bu bölünme Türk unsurları ve Moğol unsurları güçten düşürmüştü. Çünkü eskisi gibi Orta Asya'ya nam salmış iktidarlar sona ermişti. Bu zayıflama Doğu Türkistan'ın Çin istilasına ardından Maveräünnehir'in Rus istilasına açık hale gelmesine neden olmuştu.

KAYNAKÇA

- Anonim (1948). *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev.:A. Temir), TTK, Ankara.
- Aubin, J.(1976). “Le Khanat de Cagatai et le Khorasan (1334-1480), *Turcica*, VIII/2, s. 16-60.
- Buğra, Y.H. (1998). *Şarki Türkistan Tarihi*, Emek Ofset, Ankara.
- Barthold, V.V. (1981). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz.: H. Dursun Yıldız) Kervan Yayınları, İstanbul.
- Duğlat, Mirza Haydar. (2006). *Tarih-i Reşidi*, (Çev.: Osman Karatay), Selenga Yayınları, İstanbul.
- Ekrem, E. (1996). “Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar”, *Erdem*, c. VIII, sayı 23, s. 621-656.
- Haig, T.W. (1958). “The Reigns of Ghıyas-ussın Tughluq and The Second Conquest and Revolt of The Deccan”, *The Cambridge History of India III*, s. 143-148, Delhi.
- Ibn Battuda, Muhammed b. Abdullah el Levati el Tanci (2005), *Rihle*, (Çev.: A. Sait Aykut),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kafalı, M.(2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınları, İstanbul.
- Karayev, Ö. (1995). *Çağatayskiy Ulus*, Bişkek.
- Kurban, İ.(1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK., Ankara.
- Mahajan, V.D.(1881), *The Sultanate Of Delhi*, New York.
- Türkelı, C.(1990). *Çin Kaynaklarına Göre Moğolların Ataları*, İstanbul.
- Rawlinson, H.G. (1958). *A Concise History Of The Indian People*, Oxford.

Reşidüddin Fazlullah(1338). *Cami 'üt-tevarih*, (Neşr.: Behmen Kerimi) Tahran.

Şami, Nizamüddin (1948). *Zafername*,)Çev.:Necati Lugal), TTK., Ankara.

Wiers, M.(2006).“Çağatay Hanlığı”, *Cengiz Han ve Mirasçuları*, s. 330-334, Garanti Yayınları, İstanbul.

Yuvalı, A.(1993). “Çağatay Hanlığı”, *DİA*, c. VIII, s. 177-178.